

TÉKA

lera- és himlőjárványok, éhínségek dülása közepette egy csillagász a világ harmóniáját kereste megszállottan, és ehelyett meglelte, megalkotta a bolygók mozgásának három törvényét, amelyek — a kopernikuszi heliocentrizmussal együtt — a modern csillagászat kezdetét és mai napig szilárdnak bizonyuló alapjait jelentik. (*Móra Könyvkiadó, 1973.*)

RANDÉ JENŐ: A gépek forradalma. Az ipari forradalom története. — Nem bízunk benne, hogy a könyv tizennégy fejezete átfogó képet nyújt a fiatal olvasóknak az ipari forradalom koráról. Ez azonban nem is célja a könyvnek. Célja — amelyet viszont fölényesen elér — az, hogy az ipari forradalomnak a történelem-órákon kötelezően leadott, a társadalom fejlődésében betöltött szerepe szerint értékelt korát egykori külsőségeiben, hangulatában megelevenítse a tanuló előtt, nem is annyira szövegével, mint inkább közel háromszáz illusztrációjával, ábrájával, színes táblaképével. Kitérő segédeszköz tehát ez a könyv, melynek egyszerű átlapozása is elvezet ahhoz a felismeréshez, hogy ilyen — vagy ehhez hasonló — szemléltető anyag felhasználásával a történelem-órák sokszorosan elevenebbek, marandóbb benyomást hagyók, az események mélyebb megértését, sőt „átérzését“ eredményezők lesznek. (*Móra Könyvkiadó, 1973.*)

FEKETE SÁNDOR: Petőfi Sándor életrajza I. — A költő gyermek- és ifjúkorát dolgozza fel 1823-tól 1844-ig, a II. kötetben 1844—1848-ig, a III. kötetben 1848-tól a segesvári ütközetig követi végig Petőfi életét. Ez a tudományos-kritikai életrajz az utóbbi évtizedek Petőfi-kutatásának eredményeit dolgozza fel, számos tévítéletet oszlat szét. Az első

érett és lehiggadt művét, a *Bűntudatot*, melynek nemcsak etikai, egyszersmind esztétikai becsét is érdem...“ E. Nagy Sándor is megjegyzi: „A *Bűntudat* prózájából már eltűnt minden pongyolóság, stílustalanság, ez már fegyelmezett mondatokban folyó írói beszéd.“

Noha Remenyiknek ez a nagy írói korszaka — a *Bűntudatot* a kritika egyenesen a *Puszták népe* mellé helyezi —, újra a tengerentúlra vágódik, és 1938-ban áthajózik Amerikába. Egyik előadásában itt mondja (1939. április 8.): „Az a haza, melyet teljes joggal magaménak mondhatok, és az a kultúra, melyen felnevelődtem, ma a pusztulás veszélyében forog.“ Háromévi, szorongásokkal teli tapasztalatok után újra hazatér (1941 nyarán), átvergődve a háborús Európán. S ekkor történik vele valami, aminek életrajzi homályát E. Nagy Sándor monográfiája sem tisztázza eléggé. Remenyik olyan nyilatkozatokat tesz, olyan cikkeket (útibeszámolót) ír, amelyhez a fajvédő *Új Magyarország* „szívbeli gyönyörűséggel gratulál“, s a baloldal meghökkenve és zavartan pálfordulásról szól.

Az *Élők és holtak*, a *Por és hamu*, az *Ősök és utódok* — újabb bizonyosságai Remenyik Zsigmond emberség-vallomásainak, forradalmi hevületének. Mégis óhatatlanul fel kell figyelniük életének és életművének egybehangzó jelentésére, amely kiolvasható mind avantgarde-szertelenségeiből, szatíra-remekléseiből, mind hitvallásos prózájából. Ez pedig: *elvont* humanizmusa és ugyancsak *elvont* forradalmisága. Esményeinek abszolút hőfokát nem lelhetette fel a bekalandozott létformákban, s ez szüntelen egyensúlyzavart idézett elő benne. E. Nagy Sándor összefoglaló mérlegelése szerint: „Egész élete egy nagy kaland volt a huszadik század eszméivel és a magára vállalt felelősséggel.“

Robotos Imre

Három év – hat novellista

1. Örvendetesen szaporodik elsőkönyves prózaíróink száma. Már maga a tény két okból is megnyugtató:

— egyre többen vállalkoznak, érzik képesnek magukat arra, hogy élményeiknek, a világ jelenségeiről alkotott véleményüknek irodalmi formát adjanak;

— bár folyóiratainknál, lapjaink irodalmi mellékleteinél nem túl nagy a kereslet a kezdő szépírók művei iránt, kiadási struktúránk néhány év óta kifejezetten kedvez a fiataloknak: ha egy-két év késéssel is, de az arra érdemes novellák, versek eljutnak az olvasóhoz. (Az már más kérdés, hogy a fiatalokon — és a céhbülieken — kívül hányan olvassák ezeket a köteteket.)

TÉKA

Számokról lévén szó, az utóbbi három évben hat novellista jelentkezett kötettel, mind a Kriterion Könyvkiadónál, a Forrás-sorozatban:

Dehel Gábor: *Elődöntő* (1971)

Kincses Elemér: *Bekötött szemmel* (1972)

Váradi B. László: *A kölyökharcsa* (1972)

Fülöp Miklós: *A hóember nem vérzik* (1973)

Soltész József: *Ez a pasas nem Beckett?* (1973)

Györfői Kálmán: *Csendes hétköznapok* (1973)

2. Hat szerző — életkoruk szerint huszonöt és negyven között. Írói mondanivalójukat meghatározó élményeik tehát jobbára az elmúlt évtizedből, a szocializmus konszolidációs és kiteljesedő periódusából valók, de az előzményekről is tudomásuk van — másképp a hatvanas évek eseményeihez sem viszonyulhatnának hitelt érdemlő módon. Talán paradoxonként hangzik, de — figyelembe véve irodalmunk háború utáni fejlődésvonalt — érthető, hogy a mostanában jelentkező prózáirók elődei, esetleges példaképei a hazai magyar és külföldi kortársak (az egy Váradi B. László kivételével, aki legtöbbször talán Hemingway-től tanult). Ennek megfelelően írásaik is a jelenkori próza irányzatainak széles skáláját illesztrálják, az ún. hagyományos realizmustól a — legalábbis tendenciában — abszurdig.

3. Élménykörüik és műfaji kísérleteik, törekvéseik minémúsége azonban csupán segítheti az értékelést; ha már összefoglaló tárgyalásról van szó, a követendő út csak az egyes teljesítmények, pillanatnyi eredmények összehasonlítása, egymáshoz viszonyított helyük kijelölése lehet.

Vegyük hát sorra a szerzőket.

a) Dehel Gábor, Kincses Elemér és Fülöp Miklós írásai bizonyos szempontból együvé sorolhatók: meglehetősen mértékben magukon viselik az utkeérés, a kezdeti bukdácsolás jeleit — legalábbis sokkal feltűnőbben, mint a többieké.

Háromjuk közül talán Dehel ír, illetve fogalmaz a legkönnyedebben, leggördülékenyebben, viszont úgy tűnik, ő is elégszik meg a legkevesebbrel. Az még nem lenne baj, hogy ötletei, témái másod-, sőt harmadkézből valók, de az ábrázolandó jelenségekből csak a felületet látatja, így hát formailag tetszetős írásai, egyéni mondanivaló híján, többnyire pusztán történetek maradnak. Groteszk és abszurd kísérleteit is részben ez jellemzi, s ilyenkor a sztorit a nem realista hangvétel sem képes a szokványos fölé emelni.

Kincsesnél épp fordított a helyzet: nála elsősorban a gondolati igény a szembetűnő, de sokat — gyakran eredménytelenül — küzd a megszerkesztéssel és a nyelvvel. Hagyományos hangvételű írásai emiatt válnak banálissá, egyes példázat szándékú karcolatai pedig egyenesen naivvá. Kötetéből két parabolyszerű írás emelkedik ki, a *Cser András látomása* és a *Változatok (I—III.)*; ezekben ténylegesen megvalósul a szerző szándéka: a magatartásformák mozgásának etikai szempontú vizsgálata itt a tárgyhoz illő művészi kidolgozásal párosul.

Erkölcisi ítéletet mond Fülöp Miklós is — az élet visszásságairól. Elve: csak meg kell állni a stop-

kötet tisztázza a születési helyet (*Mi szól a félegyházi születés mellett? Az időpont is vitatható*), iskoláról iskolára követve a gyermek Petőfit, elemzi a város-élményt, s az aszódi „szökési kísérletet“, majd a 3. fejezetben arra keres magyarázatot: „...miért a katonaságot választotta Petőfi?“, s végül eloszlatja azt a tévhitet, hogy Petőfi rossz színész lett volna. Petőfi műveinek mutatója és névmutató zárja a kritikai kiadás I. kötetét. (*Akadémiai Kiadó, 1973.*)

VERES PÉTER: Ha nem lehetél szálfá. — „Sokak számára a legendák kódéből kell Veres Pétert kibugyolálnunk. Válogatót írásainak e kötetével a Kriterion ezt a célt szolgálta“ — írja Sütő András az utószóban. A közzétett novellák, versek a tanyai világ tükrökei. Innen lép elénk a tanyai cseléd, a napszámos, a kisbérő, „a hárommillió koldu“. A fejezetcímek: *Önéletrajzi történetek, Napszámos énekek, Gyepsor, Szűk esztendő, Pályamunkások, A csatlós, Próbátétel, Őszi változatok* az író életpályájának állomásai. Írásainak érzékletes stílusa, szélesen hőmpölygő mondatai hűen tükrözik szemlélődő hajlandóságát. A kötet anyagát Katona Ádám válogatta. A Kriterion Könyvkiadó régi adósságot törlesztett. (*Kriterion, 1973.*)

JEAN PIAGET: Structuralis-mul. — „Összefoglalva azokat a tételeket, amelyeket ez a dolgozat akart nyilvánosságra hozni a főbb strukturalista helyzetekből, először azt kell megállapítanunk, hogy ha a módszer alkalmazhatósága új is, a strukturalizmusnak mint tudománynak már hosszú története van, ugyanakkor relatívan mai, a dedukció és a tapasztalat közötti kapcsolathoz viszonyítva.“ Jean Piaget svájci egyetemi tanár sűrített,

TÉKA

ugyanakkor részletekbe menő munkája értékes hozzájárulás a strukturalizmus mai, korszerű meghatározásához és felhasználhatósági területeinek (természettudományok, nyelvészet, lélektan, társadalomtudományok) érthetőbbé tételéhez. Tárgyalja a strukturalizmus és a filozófia — s azon belül a dialektika — összekapcsolhatóságát. Piaget elve: a strukturalizmus nem doktrína, hanem módszer. És ehhez végig ragaszkodik könyvében, amely Al. Gheorghie fordításában jelent meg. (*Editura științifică*, 1973.)

BEKE GYÖRGY: Vándorvilám. — Beke György másodszer (átdolgozott formában) megjelent regénye tulajdonképpen lelki történet: egy küküllőmenti faluból munkatelepre kerülő székely legény tragédiája. Mondhatnánk azt is: egy életforma-váltás belső rajza. Az íróт ugyanis ennek a jól ismert társadalmi folyamatnak embert-formáló hatása érdekli, az, ami a nagy ambícióval elinduló fiatalemberben végmegy, egészen a tragikus végkifejletig. Mert Kelemen az életforma-váltás lelki következményeinek lesz az áldozata. Valójában — a lélekben — nem tud elszakadni annak a világnak a törvényeitől, szokásaitól, amelytől (ha ideiglenes szándékkal is) megváltott. Egész énjét a falu emlékei határozzák meg az új körülmények között, s ahogy fokozatosan elszakad a falu világától, úgy válik egyre erősebbé belső meghasonlása. A regénynek nincs is „külső” cselekménye, az események jórészt a hős tudatában, emlékezetében zajlanak le. Innen a regény bizonyos fokú líraisága, amit csak fokoz az írói hozzáállás közvetlensége. Beke úgyszólván együtt vívódik hősével. Nem maradnak rejtve Kelemen új életviszonyainak olykor rideg, bensőséget nélkülöző kapcsolatai sem. Így

nál s jól odafigyelni, aztán megírni, minél rövidebben, csupán a sztori groteszk tállalására ügyelve. A rövid terjedelem és a groteszk beállítás párosítása a kötet tanúsága szerint viszont nem vezet megnyugtató eredményhez; az „egyszerűsített” talán jobban illenek, ha a szerző az abszurd novellaépítés irányába modellálná az eseményvázat, a részletek közvetlen összefüggéséből adódó jelentésen túli gondolati magra s a szinte képtelenségig vitt absztrahálásra koncentrálna. Ennek talán ő maga is érzi a szükségességét, amikor néhány karcolatában (*A tanítvány*, *Történelem*) megpróbál elszakadni a groteszktól.

b) Jól sikerült Györffi Kálmán és Váradi B. László bemutatkozása. Meglepően érett, tárgyilagos és pontos képet rögzítő írásai nemcsak a színvonal, hanem a kifejezetten realista szemlélet és hangvétel miatt is elkülönülnek a többiekétől. Tárgykörök pillanatnyilag könnyen körülhatárolhatók; jól, majdnem kimerítően ismerik az embereket, társadalmi rétegeket, amelyekről írnak, így novelláik szociológiai szempontból is hitelesek.

Váradi B. novellahősei a társadalom periferiáján, pontosabban valahol a (már nem „szűz”) természet és a társadalom határvidékén élnek, az erdők, folyók világában érzik jól magukat, de nem lehet céljuk a társadalomból való kiszakadás, hiszen ők maguk is érzik, tudják, hogy ez lehetetlen. A „civilizált” tülekedésből való kivonulásuk ily módon csak részleges — pozitív tartalmú — tagadás: kísérlet a viszonylagos nyugalom, a tisztább emberi kapcsolatok megteremtésére. A szerző számára ez az élethelyzet az arkhimédészi pont, ahonnan a társadalom jelenségeit szemléli, s róluک alkotott véleményét elmondja. Kötetének fő erénye éppen ennek a szemléletmódnak a következetes alkalmazásából adódik; ezért általában jól megírt novellái, karcolatai közül inkább csak az „írói megmódozás” foka szerint emelhetők ki a *Lent a Maroson*, *A fény körül* és a *Délelőtt*.

Hagyományos elbeszélésmintákra épít Györffi Kálmán is. Írásai két, világosan elhatárolható csoportba sorolhatók. Az egyikbe a szerkezetben és cselekménybonyolításban egyaránt a regény, kisregény felé mutató elbeszélések tartoznak (*Maggyariék*, *Házépitők*) — ezek az *Igaz Szóban* azóta már megjelent *Házavatók* című kisregény előtanulmányainak tekinthetők. A másik csoport írásai műfajilag tökéletesebbek: tartalmi-formai szempontból egyaránt eleget tesznek a tapasztalati anyag és intellektuális töltet novellányi terjedelmre szervezetsége követelményének. Eppen a szerkezeti felépítésből és a nyelvi megformáltságból adódóan olyan tömörek, másként el nem mondhatók ezek a novellák (*Sikítás*, *Játékaim*). Az első pontos — az okokra is utaló — állapotrajz, hiteles keresztmetszet. A második már egyértelműen a múlt—jelen (múlt—jövő?) dialektikájára épül (implicite megjelenik a feloldás gesztusa is); az idősíkok állandó vibrációját nyelvi szinten a főleg mellérendeléses szerkezetekből álló, mesterien megkomponált mondatok biztosítják, kitűnően példázva a „tartalom” és stílus funkcionális egységét.

TÉKA

Figyelembe véve a novella tárgyát (viszonyulásunk az ötvenes évekhez) és a kidolgozás elvitathatatlán értékeit, kockázat nélkül leírható: a *Játékaim* az utóbbi évtized novellatermésének legjobb darabjai közé tartozik.

c) Ha a szóban forgó szerzők közül Váradi B. s főleg Györffi kötete a legértékesebb, minden bizonnyal a Soltészé a legizgalmasabb. Ő ugyanis meg sem próbál hagyományos novellát írni — nem annak ellenére, de attól eltérően: valami mást akar. Kötetének első írásait — úgy-ahogy — még besorolhatnánk a hagyományos típusok valamelyikébe, de a többi ilyen alapállásból megközelíteni már lehetetlen. Szerzőjük a kispolgári, nyárspolgári („improkatív“) életmód „feltérképezésére“, „leleplezésére“ vállalkozik, s jól tudja, hogy a novellaépítés hagyományos eljárásai erre már alkalmatlanok; egyetlen lehetőség kínálkozik tehát: kísérletezni. És Soltésznek komoly erénye, hogy tudatosan és tervszerűen kísérletezik: tárgyához, szándékához illően a groteszk és az abszurd ötvözetének valamely (kelet-európai hatályú) változatát igyekszik kialakítani. Kötetének legsikerültebb írásai (*A gyilkos és a másik őt, Egy halott a buszban, Panoptikum hideg dróton, Tizenötezer veréb, A másik fél*) ennek a kísérletnek, ennek az útnak a stációi, részeredményei.

4. Ha mármost az egyéni teljesítmények számbavételén túl, általánosító összegezésre is vállalkozunk, ezt nyilván csak a tévedés lehetőségének vállalásával tehetjük. A kockázat tudatában mégis meg kell próbálnunk néhány tanulság levonását.

A legszembevetőbb jegy: e mai elsőkönyvesek mennyire lazán, ellenőrizhetetlenül kapcsolódnak irodalmunk közelmúltjának eredményeihez. (Ennek ellenére meglepően könnyedén, szinte rutinosan írnak.) Ha az okokat keressük, elsősorban irodalmon túli tényezőkre kell hivatkoznunk, amelyeknek részletezése azonban már túllépné cikkünk kereteit. Elégedjünk itt meg annyival, hogy a fiatal írók felnőtté válását, novellába kíváncszó tapasztalati anyagát és világszemléletét a hatvanas évek — az előző korszaktól néhány jellegzetességben hangsúlyozottan különböző — történelme határozta meg. Ez magyarázza illúziók és cinizmus nélküli „hozzaállásukat“ is: legfőbb törekvésük a tárgyyszerűség és pontosság. És minden általános legyen és esetleges hiedelmen túl, semmiféle csoportosulásnak, irodalmi szektának sem tagjai; ami írásaikat megkülönbözteti egymástól, az éppen műfaji törekvéseik sokfélesége.

5. A fentiek viszont újra csak a kritikát figyelmeztetik feladataira. Nem mintha keveset foglalkozna az elsőkönyvesekkel. Ellenkezőleg: nem egyszer éppen ezek körül csapnak össze a szenvedélyek. Ez pedig azt jelenti, hogy nemcsak a szerző kell hogy tanuljon a kritikából, hanem a maga rendjén a kritika is az új könyvből. Tudomásul kell vennünk: egyes művek megítéléséhez még az ezelőtt öt-hat évvel kialakult prekonceptiók is alkalmatlanok...

válík a hős lelki kétlakisága bizonyos mértékig egyéni és társadalmi önvizsgálódássá, az egyéni és közösségi önismeret művészi megjelenítésévé. (*Albatros, 1973.*)

OLTYÁN LÁSZLÓ: Csak egy szobát... — Oltyán László kisregényét (a cím alatt ugyanis ez áll) inkább riportregénynek nevezhetjük. A szerző — s ez egyáltalán nem baj — a riporteri hozzáállást, az esszéisztikus előadásmódot választja a szélesebb intenzitású cselekményépítés helyett. Érezzük: újságíró-író írta ezt a könyvet. S ez — jelen esetben különösen — jó is. — Jó, mert a riporteri életismeretével hozza közel a témát, villant elénk funkciójukkal visszaélő, a társadalmi etika ellen különbözőképpen vétő embereket. Mintegy ezek ellenpólusaként teljesedik ki a regény fő alakjának, a lakáshivatal új vezetőjének jelleme. Egy olyan egyéniség, aki a kényesebbnél kényesebb helyzetekben is hű akar (és hű tud) maradni eszményeihez, elveihez. Figyelmünket ez a következetesség, az egyes figurák megragadása köti le elsősorban. S még inkább a jól megteremtett helyzetek. Ez utóbbiak olykor talán igen „szabályosak“ is. (*Eminescu Könyvkiadó, 1973.*)

BÉLA BARTÓK: Briefe. Herausgegeben von János Demény. — A kiadvány gondozója, Demény János 1948-ban közzétett először kötetnyi Bartók-levelet; ennek az indulásnak a negyedszázados évfordulóján, négy magyar (1948, 1951, 1955, 1971), egy-egy német (1960), olasz (1969), angol (1971) kötet és több kisebb válogatás után ismét németül adott ki Bartók-leveleket: két kötetben nem kevesebb, mint 314 darabot. A kiadványt az sem nélkülözheti, akinek mind a négy magyar Demény-kötet a rendelkezésére áll, mert 34 dokumentuma első közlés, 45